

ניצה בן-דב: בשר ושירה בשירה של עגנון

בשר ושירה, תאוות-בשרים ושפה — אלה הם רכיבי האהבה ושיח האהבה. ביטוי יצירתי ממוזג, מקורי ורב-השראה נתן עגנון לשני אלה ברומן האחרון שלו, שירה. הבשר המותך לשירה, האהבה הפיזית המוחלפת באהבה אפלטונית, מלמדים על אופיו הדינמי והמתפתח של הרומן האחרון והלא-גמור של עגנון, שמגיע לפסגת רוחניותו ב"פרק אחרון", פרק מסתורי ותלוש-כלשהו החותם בחותם מטאפיזי את יצירתו של גדול הסופרים העבריים. לכשיתברר לקראת סוף הדיון שעלילת הבשר והרוח המרתקת בשירה מושתתת על חוקי ספר ויקרא, חוקים יבשים ופראגמטיים הנוגעים באכילת בשר, בחוקי מילה ואישות ובנגעי גוף ובשר, וחותרת תחתיהם, יקבל כמדומה הרומן האחרון של עגנון תוקף של צוואה.

הרומן שירה נפתח בלידה. המשפט הפותח של הרומן הוא: "סמוך לבין השמשות הביא מנפרד הרבסט את הנריאטה אשתו לבית-החולים". מנפרד הרבסט הוא פרופסור להיסטוריה באוניברסיטה העברית במחצית השנייה של שנות השלושים, ולו ולאשתו שתי בנות בוגרות. הריון זה של הנריאטה, שממנו תיוולד בת-הזקונים שלהם שרה, "בא להם שלא בטובתם", כפי שאומר הרבסט בלבו בעמוד הראשון של הרומן כשהוא יושב לצד אשתו בחדר-ההמתנה של בית-החולים, מהרהר בגורלה ובגורלו. את היריהורו על מצבו שלו ועל מצבה של הנריאטה, בטרם תיוולד לשניהם בת שלישית, חותם הרבסט לעצמו במשפט: "אבל מה שעשוי — עשוי. עכשיו אין לנו אלא לקבל מציאה זו שבאה בהיסח הדעת כמתנה מידי שמים", משפט המסמן פיוס והשלמה.

אלא שבאותו לילה ממש שבו נולדת בתו שרה נולד גם הרומן הארוך והכאוב שלו עם האחות שירה, אותה הוא רואה — לא לראשונה, מתברר — בחדר-ההמתנה. וכך התגלגלו הדברים. כשנכנסה הנריאטה לחדר הלידה עזב הרבסט את בית-החולים כשפניו מועדות כביכול הביתה. הוא אפילו חשב "על סעודת הערב שיתקין לו ועל הספר שיקרא בו". ואולם עד-מהרה מתברר שלפני שיגיע הביתה הוא סר ללשכת הטלפונים לצלצל לבחורה צעירה, שומרת-מצוות, ששמה ליסבט ניי, שהיא "קרובתו של רבו המובהק הפרופסור ניי". הכוונה להתקשר לאשה אחרת, בלילה שבו אשתו יולדת את בתו, נועדה, בתוך השאר, להדגיש את מוכנותו הנפשית של הרבסט לקיים

מערכת יחסים שמחוץ לנישואים. הפיוס וההשלמה עם מצבו, מתברר, הם מראית-עין בלבד.

בלשכת הטלפונים, בטרם יספיק לחייג אל ליסבט ניי, הוא נתקל באחות שירה, שגם היא עזבה את בית-החולים בדרכה לביתה וסרה משום מה אל לשכת הטלפונים. שירה, המניחה שהרבסט נכנס ללשכה כדי לטלפן לבית-החולים לדרוש בשלום אשתו שנכנסה לחדר הלידה והשאירה אותו מחוץ לתמונה אלא שהוא — כך מניחה שירה — מתקשה לבצע את מבוקשו, עושה זאת בנחרץ במקומו: "הגביהה [שירה] את השפופרת והטילה גרוש לתוך חור הקופה ואמרה, כאן האחות שירה, שי-רה [...] מה שלום הגברת הרבסט? אם כן מר אקסלרד דרוש בשלומה בשם בעלה הדוקטור הרבסט, שעומד על-ידי ומתקשה לטלפן". בהמשך הערב הולכים שירה והרבסט לביתה של האחות הנחושה והגברית ויודעים זה את בשרו של זה. השם שירה, שהוא גירסה עברית-ציונית מודרנית לשם שרה (אביה של שירה היה מורה עברי מחובבי-ציון ונתן לבתו את השם שירה, על שם אמו שרה) בא לקשור בין שני האירועים שאירעו באחת: הולדת הבת השלישית, שרה, והולדת הרומן של אביה של שרה עם המיילדת שירה.

בבוקר המחרת בא מנפרד לבקר את אשתו בבית-החולים, וכשהאחות התורנית מראה לו את בתו היא נראית לו כ"אומצא של בשר". הבשר כמטאפורה וכממש ממשיך לשמש מוליך וציין לחיבור, השערורייתי מבחינתו של הרבסט הבורגני, שבין הלידה שילדה אשתו בלילה האחרון לבין קשר הבשרים הטרי שלו, גם הוא מהלילה האחרון, עם האשה האחרת, זו שמעולם לא ילדה ולעולם לא תלד, על אף שעיסוקה המקצועי הוא מיילדות.

באותו ביקור שלמחרת הלידה מתעניינת הנריאטה האם, שהיא לא רק אמא לשלוש בנות אלא גם דמות-אם לבעלה הנראה צעיר ורענן ממנה בשנים רבות, בסעודת הצהריים שלו, שהיא, האם המזינה, מנועה מלהכין לו עקב מצבה המיוחד: "ועכשיו ידידי שלי", היא פונה אליו כדי לדון בסוגיה החשובה ביותר מבחינתה, "אמור לי היכן אתה סועד סעודת צהריים? גוזרת אני עליך ידידי היכנס למסעדה הגונה ואכול סעודה מספקת, של בשר ולא של ירקות". הרבסט נשמע לה. "כדי לעשות רצון אשתו", נאמר בתחילת הפרק הדין בצהרי היום שלמחרת ליל הלידה והניאוף, "נכנס הרבסט לבית אוכל שנשתבח במאכליו וזימן לו סעודה של בשר. מיום שהתקינה עצמה הנריאטה לבית-החולים לא נהנה כמאותה סעודה. יודעת אשה נפש בעלה יותר ממנו. הרי שדימה שקצה נפשו בבשר והרי אכל ונהנה הנאה גמורה". הקריצה לקוראים ברורה: ארוחת הבשר הדשנה והמשביעה שממנה נהנה הרבסט למחרת ליל הניאוף, שנים לאחר שקצה נפשו בבשר, מקבילה לסיפוק הגופני שידע אמש. היא גם קשורה בקשר של אשמה ל"אומצא של בשר" שאשתו ילדה לו אמש. המשיכה אל הבשר והאשמה המתלווה לאכילתו הן אפוא העניין שיענה את מנפרד הרבסט לאורך הרומן.

ועוד "אירוע בשר" מתרחש באותו בית-אוכל שבו מצא הרבסט את סיפוקו בסעודת

בשר ושירה בשירה של עגנון

בשר די
מכתבי
אל תוך
במהרה
פעמים.
קשר הז
שבו נוד
בשעות
מיטתה
מתעורר
מזו של
אתם, אי

ד
ל
ט
מ

משנחה
היה בנה
שפקדתי
תשובתה
פקדתי,
בסעודת
למנפרד
שלקוראי
כפולת-מ
לגרונני בו
לאכול ש
אלא כשי
סלטים ע
לזרועותיו
חביבי", ו
ובנימה ד

הא
הד
רוז
ובו

ניצה בן-

בשר דשנה, ראויה לשמה. לאחר הסעודה נשאר הרבסט לשבת במסעדה כדי לכתוב מכתבים לבנותיו, לְבַשֵּׁר להן על הולדת אחותם. שורה מסונטה של ש. שלום פורצת אל תוך עינו מהעיתון ששימש מצע לכתיבת מכתביו. השורה היא "בשר מבשרך לא במהרה ישכח". השורה הזאת תהפוך מוטו של הרומן ותחזור בו עוד שתיים-עשרה פעמים. היא תתנגן בלבו של הרבסט או תעלה על שפתיו במקומות רלוונטיים לציון קשר האהבה המתמשך ורב-התהפוכות שלו עם שירה, שהחל כקשר של בשר בלילה שבו נולדה לו בתו שרה.

בשעות אחר-הצהריים חוזר הרבסט אל אשתו בבית-החולים. בעודו יושב לצד מיטתה וידו אותות בידה, נכנסת לחדר האחות שירה. שיחה המשתמעת לשתי פנים מתעוררת בין הנריאטה לבין שירה והרבסט. הנריאטה הנמצאת בעמדת ידיעה נחותה מזו של הרבסט ושירה, וגם מזו של הקוראים, שמטבע הדברים סוד הניאוף מומתק אתם, אינה שותפה לאירוניה שאותה היא מחוללת כמו פיה:

הביטה [הנריאטה בשירה] בעיניים יפות ואמרה, אם בעלי לא הודה לה אודה לה כפליים על שטרחה עלי אמש לשאול עלי בטלפון. ענתה שירה ואמרה, טרחה שאינה טרחה הזכירה הגברת, אבל דוקטור הרבסט הודה לי יותר משאני ראויה.

משנחה דעתה של הנריאטה לגבי התנהגותו של בעלה, שאליו היא מתייחסת כאילו היה בנה, היא פונה אליו בשאלה המקפיצה אותו: "ואתה אשאלך פרד, עשית מה שפקדתי עליך?" הרבסט נחרד ושואל בבהלה כילד שנחפס בקלקלתו: "מה פקדת?" תשובתה של הנריאטה מרגיעה אותו. היא נוגעת באכילת בשר פשוטו כמשמעו ("מה פקדתי, לא פקדתי, בקשה בקשתי ממך לסעוד סעודה הוגנת") ואינה נוגעת כלל בסעודת השרים הלא-הוגנת ש"אכל" בלילה שבו באה שרה לעולם. לא נותר אפוא למנפרד הרבסט אלא להשיב תשובה נינוחה לגבי הסעודה שאכל בצהרי היום, שלקוראים וגם לשירה הנוכחת בשיחה, להבדיל מהנריאטה, היא נשמעת כפולת-משמעות: "השיב מנפרד ואמר, מה שציווית עשיתי ומלאתי כרסי עד לגרוני בבשר ולא הנחתי שום מאכל שלא אכלתי ואיני יודע אם אמצא בי מקום לאכול שוב". על כך עונה הנריאטה, האם המנחה והמחנכת: "פרד אל תאמר כך, אלא כשיגיע זמן סעודת ערבית אכול סעודת ערבית ואכול דברים של ממש ולא סלטים של שטות". והנריאטה אינה מסתפקת בכך, ובמו ידיה דוחפת את בעלה לזרועותיה של שירה כדי ש"ארוחות הממש" של בעלה תימשכנה. "הלוא תשמע לי חביבי", היא פונה אל הרבסט בטון דידקטי, ומיד פונה אל שירה בטיעון "הגיוני" ובנימה דומה:

האחות שירה שמעתי שבלילה אין עבודת בית החולים עליה, ואם עדיין לא החליטה מה תעשה אשיאנה עצה טובה, כגון לסעוד עם בעלי סעודת הלילה. רואה היא הגברת שירה, אביהן של שלוש בנות ומאדים פנים כתלמיד קטן. ובכן מסכימה היא האחות שירה? אבל עליה להביאו לריסטוראן גדול

אית-עין

יה, שגם זלפונים. ם אשתו ה שירה רה] את מה [...] מה זדוקטור והרבסט ז, שהוא ה עברי בין שני וביה של

ת מראה ממשיך ן הלידה מהלילה זעיסוקה

לשלוש בסעודת "ועכשיו אמור לי ה ואכול ות רצון ז, "נכנס זהתקינה לה יותר הקריצה חרת ליל היא גם זיכה אל ז לאורך

בסעודת

ל עגנון

ולהשגיח עליו שיאכל סעודה הוגנת, שהנהיג עצמו לצאת ידי סעודה בפירות ובירקות. נס שלא הצטרף לכת הצמחוניים. אין לי כנגד המאכלים הצמחוניים כשהם באים עם הבשר, ואילו ללחך עשב, דבר זה אני מניחה לעזים ולתיישים.

שירה היא אפוא האשה שנועדה בתחילת הרומן לספק את צורכי הבשר של הרבסט, וזאת בניגוד להנריאטה, שלמרות שהיא יולדת לאורך הרומן שני ילדים, היא מתנזרת ממגע גוף עם בעלה בטענה שהיא כבר "עץ יבש". שני הילדים שנולדים להם "שלא בטובתם", שרה בפתחת הרומן וגבריאל הבן בסופו, הם תוצאה של מקרים נדירים ומעוותים-קימעה של התייחדות. גבריאל נולד בסוף החלק השלישי של הרומן, החלק שאמור היה לסיים את הרומן לפני שהחליט עגנון לפותחו מחדש ולהמשיך ולכתוב חלק רביעי. שני הילדים הנולדים לזוג בשני קצות הרומן אמורים היו אפוא למסגר את רומן-האהבים המתמשך בין הרבסט לשירה. במלים אחרות, מערכת היחסים שמחוץ למשפחה בין הדוקטור הרבסט לאחות שירה נמתחת, למרבה האירוניה, בין שני הילדים הנולדים אל תוך המשפחה לזוג הרבסט, זוג נשוי שבערוב ימיו חיי האישות שלו נעשו יגעים ביותר, והם, בני-הזוג, אפילו לנים בשני חדרים נפרדים. הלא סמוך לבין-השמשות הביא הרבסט את אשתו הנריאטה לבית-החולים ללדת את בתם השלישית, שרה, והילד הרביעי, גבריאל, כבר נולד לעת חשכה.

הרבסט פירושו סתיו, וזהו רומן המתרחש בסתיו-חיייו של אדם, שבטרם יסגור עליו החורף הוא מחפש את טעם החיים, עורג לצאת מהחיים הפרוזאיים אל שירתם. "מה יעשה אדם כדי לחדש את עצמו", שואל הרבסט מרוב ייאוש לקראת סוף הרומן, כששירה נעלמת כאילו בלעה אותה האדמה והרבסט מחפשה נואשות בביתה הסגור והמסוגר, במקום עבודתה, שבו אין יודעים דבר וחצי דבר על מקום הימצאה, ובחוצות ירושלים שבהם נהגה לשוטט, כמו גם בבתי-הקפה שבהם נהגה לשבת. בסוף החלק השלישי של הרומן, החלק שבו היה הרומן אמור להסתיים, מתקיים טכס המילה של בן-הזקונים גבריאל שנולד להרבסט והנריאטה כתשעה חודשים לאחר שנולד נכדם הראשון, דני, בן לזוהרה בכורתם. תיאורו של זה הוא אחד התיאורים הדוחים של טכס דתי בספרות: "בחדר מכוער מן המכוערים שבבית-החולים הדסה נתקבצו אנשים ונשים שעמדו צפופים מדוחק המקום" ומוהל שקומתו למטה מבינונית, נוטה להשמנה מרוב סעודות מילה, עיניו קטנות, כחולות ומימיות, קולו צרוד וצורם, פיאותיו מסולסלות "ופאת הפיאות קפוצות ורבוצות בתוך עיקרן", חותך את בשר העורלה של הבן שנולד לזוג המבוגר, שהם כבר סבא וסבתא לילד הגדול מבנם. בשר העורלה הנחתך באותו יום ממש שבו מתאחד הרבסט עם שירה המצורעת, במקום שבו נאכל בשרה, הוא חלק מהבשר המופיע כממש וכמטאפורה ברומן הנקרא בשם המהופך כביכול לבשר: שירה.

ועתה כמה מלות הבהרה לגבי סיומו של הרומן שירה. כאמור, הרומן נשאר בידינו לא גמור. הוא אמור היה להסתיים ביום שבו נערך טכס המילה של הבן גבריאל בבית-החולים הדסה שעל הר-הצופים, שם גם מקום עבודתו של הרבסט

באוניבר
היה הדו
אשתו ה
להיות ע
של הסו
אחרון".
שלו.
ואולם ע
לעצמו ל
אפוא או
הוא פתו
מהחלק ו
פרקים. ו
הרומן, ו
בבית-המ
ששירה ל
מוטיב ה:
מוטיב ה
מרכזיותו
בשירה. ו
המעניקה
מסתיים ו
ימים רחו
הסיום. בי
מוותר עי
מום-עולנ
מתאחד ו
ולפני שנו
אדיר, ממ
נביא קטנ
הרבסט ה
בית-המצו
בא
מנו
לה
בר

באוניברסיטה העברית, ובאותו יום, מתוך החלטה נחושה ושיכנוע פנימי עמוק, אמור היה הדוקטור הרבסט לעזוב את חייו בעולם החיצוני, כלומר חיי-המשפחה שלו עם אשתו הנריאטה וחייו המקצועיים באוניברסיטה, ולהיכנס לעולמים לבית-המצורעים להיות עם שירה. זאת אנחנו יודעים מפרק אחרון, פרק קטן ולא גמור שנמצא בעזבונו של הסופר וסופח למהדורות השנייה והשלישית של שירה תחת הכותרת "פרק אחרון". פרק זה שופך אור על כוונותיו המקוריות של הסופר לגבי הרומן האחרון שלו.

ואולם עגנון, שהיה כנראה בורגני ושמרן לא פחות מגיבורו מנפרד הרבסט, לא הרשה לעצמו לסיים את הרומן כך, בנטישת משפחה ועבודה למען אשה אהובה. עגנון גנו אפוא את "פרק אחרון", המתרחש ביום המילה של בנו, והמשיך לכתוב את הרומן. הוא פתחו לחלק רביעי, ובחלק זה הספיק לכתוב כתשעה פרקים, פחות משליש מהחלק המתוכנן, שכן כל אחד משלושת החלקים האחרים של שירה מכיל כשלושים פרקים. הפרק האחרון, הגנוז, שכבר איננו גנוז והוכח שהוא הכרחי להבנת מהלכו של הרומן, מבהיר את היעלמותה של שירה: שירה האחות חלתה בצרעת ונבלעה בבית-המצורעים, מוסד סגור ומטיל-מורא שרגל אדם בריא לא תדרוך בו. העובדה ששירה לקתה בצרעת ונכנסה למקום המוקצה מחמת הידיבקות מעצימה בדיעבד את מוטיב הצרעת ברומן, מוטיב העובר כחוט השני לכל אורכו. מחקרים רבים נכתבו על מוטיב הצרעת בהשראתו של "פרק אחרון" ובלעדיו.

מרכזיותו של מוטיב הצרעת נובעת, בתוך השאר, מהיותו חלק מנושא הבשר והשירה בשירה. רומן שהחל בתאוות-בשרים תרתי משמע, הן מין והן אכילה, ובשורה משיר המעניקה לאהבת-הבשרים תוקף של נצחיות ("בשר מבשרך לא במהרה ישכח"), מסתיים במחלת עור ובשר מיתולוגית שבה הבשר מתפורר עד דק ונאכל כליל. שני ימים רחוקים קושרים בקשר של לידה ובשר את יום הפתיחה של הרומן ואת יום הסיום. ביום שבו נפתח הרומן יולדת הנריאטה בת והרבסט מתאחד גופנית עם שירה, מוותר על צמחוניותו ואוכל בפקודת אשתו בשר. ביום הסיום מטיל מוהל דוחה מום-עולם בבשרו של בנם בן שמונת הימים של הרבסט והנריאטה, ולאחר-מכן מתאחד הרבסט רוחנית לעולם עם שירה, שבשרה לא נחשב עוד.

ולפני שנפנה לספר ויקרא, ששימש לעגנון תשתית לבניית רומן עלילה פסיכולוגי אדיר, ממש אנציקלופדיה של נפש האדם, שניזונה מענייני בשר, אכילה וגופניות, נביא קטעים מ"פרק אחרון", שרובו ככולו שיחה, מעין שיחת-הד, המתנהלת בין הרבסט הבריא (עדיין) לשירה המצורעת. מפרק זה ברור שהרבסט בא אל שירה אל בית-המצורעים היישר מטכס הברית של בנו והוא מתכוון להישאר עמה לעולמים.

באה שירה ועמדה על העץ והביטה בעיניים תוהות כנגדה. וכיון שראתה את מנפרד צעקה צעקה גדולה ומרה, מה אתה מבקש כאן? ענה מנפרד ואמר לה, שירה הן בשבילך באתי לכאן. הגביהה שירה קולה ואמרה, משוגע אתה, ברח לך מכאן [...]

ית
ים
ים

ל הרבסט,
א מתנזרת
הם "שלא
ים נדירים
מן, החלק
יך ולכתוב
למסגר את
ים שמחוך
; בין שני
יי האישות
הלא סמוך
את בתם

יסגור עליו
זירתם. "מה
סוף הרומן,
זיתה הסגור
ע הימצאה,
ה לשבת.

נתקיים טכס
רשים לאחר
ד התיאורים
זולים הדסה
ומתו למטה
זימיות, קולו
יקרן", חותך
לילד הגדול
ע עם שירה
וכמטאפורה

אר בדינו לא
הבן גבריאל
של הרבסט

ה של עגנון

הביטה עליו שירה ועמדה. אמר מנפרד, תני לי את ידך שירה. אמרה שירה, דעתך נטרפה עליך, אי אתה יודע מה סכנה אורבת לך כאן. נייענע מנפרד ראשו ואמר, יודע אני יודע אני. אמרה שירה, ואף על פי כן אתה רוצה לסכן בעצמך. נתאנח מנפרד ואמר, בין שאני רוצה בין שאיני רוצה אנוס אני. נתנה בו שירה עיניה דרך חיקור ושאלה, כיצד יש להבין את דבריך? אמר מנפרד, אין צורך בחכמה יתירה כדי להבין את הדבר, שהדבר פשוט ומוכן מאליו. מוכרח אני שירה להיות אצלך ואפילו אם... אמרה שירה, מה פירוש ואפילו אם? אמר מנפרד ואפילו סופי להיות כמותך. אמרה שירה, ומה תאמר אשתך? ומה יאמרו בנותיך? אמר מנפרד, את שואלת מה תאמר אשתי ומה יאמרו בנותי. בדבר זה הרהרתי הרבה, וגם על הילד הנולד לי מאשתי הרהרתי. אמרה שירה, ילד נולד לך? מזל טוב. היא פשטה את ידה כנגדו לברכו, ועד שלא נגעה בו החזירה את ידה.

הוסיף מנפרד ואמר, כן שירה ילד יולד לי בן ניתן לי היום הכנסתי אותו לברית. זכורה את שירה אותו לילה שנולדה לי שרה בתי, אחר שלוש בנות ילדה לי אשתי בן והיום היה הברית. אמרה שירה, ולא מצאת לך זמן לבקר אותי אלא עכשיו. אמר מנפרד, שירה, אילו היה בידי הייתי בא קודם.

שירה שואלת אפוא את שאלת-השאלות והיא מנסחת אותה באופן קנטרני ואירוני. "ולא מצאת לך זמן לבקר אותי אלא עכשיו", שואלת שירה המופתעת לשמוע שילד נולד להרבסט, "והיום", היום שבו הרבסט הגיע אליה במפתיע לבית-המצורעים לאחר נתק ארוך ומוחלט ביניהם, באותו יום ממש, הובא בנו היילוד בבריתו של אברהם אבינו. שירה תוהה, ועמה הקוראים, מדוע דווקא ביום הברית של בן-הזקונים שלו בוחר הרבסט לעזוב את משפחתו ולחבור אליה, המצורעת. שאלתה של שירה צריכה להתרחב לשאלה בסיסית לגבי התרת העלילה ברומן, והשאלה המתבקשת היא, מה ראה עגנון לחתום את תעלומת היעלמותה של שירה בהימצאותה בבית-המצורעים ואת חיפושיו הנואשים של הרבסט אחריה בכך שהוא בא להתאחד אתה בבית-המצורעים ביום מילת בנו.

אם קצרה ידה של הפסיכולוגיה לתת הסבר מניח את הדעת לצירוף אירועים תמוה זה, אולי רק סדר חוקים בספר כוהנים, הוא ספר ויקרא, עשוי להציע תשובה. התשובה המבוססת על סדר החוקים בספר ויקרא אוצרת בתוכה מסר אידיאולוגי סמוי לגבי חוקי טומאה וטוהרה באשר לאכילת בשר, באשר למשמעותו של בשר העורלה, באשר לבשר אדם הנגוע במחלה, ובעיקר, באשר לקירבת בשר בין איש לאשה. ואכן, רצף חוקי הבשר של ספר ויקרא דומה באופן מפתיע לתיזמון ולתיזמור של עלילת הרומן שירה.

פרק י"ב בספר ויקרא הוא פרק קצרצר, שמונה פסוקים בלבד, העוסק באשה יולדת. הוא מונח בין שני פרקים ארוכים ומייגעים במיוחד: בין פרק י"א, המכיל ארבעים-ושבעה פסוקים העוסקים בבשר המותר באכילה ובבשר האסור באכילה,

בבשר-תאו
נגעי עור,
בהם, על
המגודה כי
מהותי אם
וביום השו
ימים עד ש
שטיטהר.
היהדות ב
שלה: שב
בתחילת ז
יום עד ש
בעלה ב'
ומקצועיה
עד ליל ה
הסכר. ה
ממושך,
בסוף הר
עם אשה
סימו ש
תימצא.
ומפורטי
רומן-ה
שמתחיל
הסתמכו
עושה: י
את המק
אברהם
היטהרו
מאשה ו
שהביאו
במסע י
לבין ה
בצלקת
בנו, ש
התקשו
נהפכה
ניצה

בבשר-תאווה לעומת בשר-תועבה, לבין פרק י"ג, המכיל חמישים-ותשעה פסוקים על נגעי עור, צרעת, ספחת ושאר נגעים הפושים בבשר ובעור האדם והופכים את הלוקה בהם, על פי דת ישראל, לטמא. שמונת הפסוקים של פרק י"ב עוסקים בדיני-יולדת המנודה כימי נידתה. הדם המתלווה ללידה הופך אותה לטמאה. אלא שיש הבדל מהותי אם ילדה בן או בת לגבי ספירת הנקיים שלה. אם ילדה בן, תטמא שבעה ימים וביום השמיני ימולו בשר עורלתו של הבן. לאחר-מכן ייספרו עוד שלושים ושלושה ימים עד שתיטהר. אם ילדה בת, תיטמא שבועיים וייספרו עוד ששים-וששה ימים עד שתיטהר. אף שלגבי היולדת אין הבדל גופני אם ילדה בן או בת, הרי על-פי חוקי היהדות בשר העורלה מקצר בדיוק במחצית את טומאת האשה ואת ספירת הנקיים שלה: שבוע לעומת שבועיים, שלושים-ושלושה ימים לעומת ששים וששה.

בתחילת הרומן יולדת הנריאטה בת. על פי פרק י"ב בספר ויקרא יש לפניה שמונים יום עד שתהיה מותרת לבעלה, כאמור פי שניים מאשר אילו ילדה בן. בינתיים טועם בעלה ב"פקודתה" בשר-תאווה, תרתי משמע. בעלה הנראה צעיר ורענן, אך ארוטית ומקצועית הוא מתוסכל, מוכן היה לטעום בשר-תאווה עוד קודם לכן אלא שהתנזר עד ליל הלידה מקירבת-בשר לאשה אחרת ומאכילת בשר ממש, וביום הלידה נפרץ הסכר. הקשר בין מזון תועבה או תאווה לבין אשה היולדת בת, ולכן תטמא זמן ממושך, הדרך את עגנון לפתוח כך את הרומן.

בסוף הרומן יולדת הנריאטה בן, וביום שבו תתחיל ספירת הנקיים שלה יתאחד בעלה עם אשה מצורעת. פרשת תזריע-מצורע, המציעה קשר בין מילה לצרעת, קבעה את סיומו של הרומן. היא גם קבעה את המחלה שבה תלקה שירה ואת המקום שבו תימצא. פרקים י"א, י"ב וי"ג בספר ויקרא, הכוללים חוקים יבשים, מדויקים ומפורטים עד דק, שעיקרם "להבדיל בין ישראל לעמים", קבעו את מהלכו של רומן-ההתאחדות של הרבסט עם האחות שירה, רומן-האהבה האחרון של עגנון, שמתחיל בתאוות-בשרים ומסתיים באהבה שלבשר אין מקום בה.

הסתמכותו של עגנון על ספרות החוק המקראית נועדה לעשות מה שספרות טובה עושה: לאתגר חוקים מוחלטים, לחתור תחתיהם ולתת להם משמעות חדשה; לזעזע את המקובע. כי מה עושה הרבסט העוזב את אשתו בסיום טכס הבאת בנו בבריתו של אברהם אבינו והולך לבית-המצורעים? הוא הולך מאשה המתחילה ביום זה את היטהרותה אל אשה טמאה ומנודה שהיטהרותה קשה ומוטלת בספק גדול. הוא הולך מאשה נידה שנידתה זמנית אל אשה מנודה שנידויה נצחית. מבחינת היהדות, הנריאטה שהביאה בן זכר למילה מתחילה במסע היטהרות ושירה שלקתה בצרעת מתחילה במסע של נידוי. מבחינתו של הרבסט, ההפך הוא הנכון. יש קשר בין חבל-הטבור לבין המילה: היפרדות מהאם בצלקת לשם התקשרות נצחית של היהודי עם האלוהים בצלקת. המילה היא אפוא חיקוי ואנטייתזה לחיתוך חבל-הטבור. הרבסט המזדהה עם בנו, שנולד לו אחרי שלוש בנות, נפרד כמוהו ביום המילה מאשה-אם למען התקשרות אל אשה שנהפכה בשבילו ממושא של בשר למושא של רוח ונשמה, נהפכה לגביו לקדושה, מעין אשה-אל, נהפכה מבשר לשירה כפי ששמה מציע.

יה,
ורד
זכן
זנה
רד,
ליר.
ילד
זמר
זמה
שתי
גדו

זותו
זנות
זבקר

זני ואירוני.
זשמוע שילד
זהמצורעים
זכבריתו של
זבן-הזקונים
זשל שירה
זהמתבקשת
זההמצאותה
זא להתאחד

זים תמוה זה,
זה. התשובה
זי סמוי לגבי
זער העורלה,
זלאשה. ואכן,
זשל עלילת

זאשה יולדת.
ז"א, המכיל
זזר באכילה,

זה של עגנון

זיצה בן-דב

גם מקומה, בית-המצורעים, שעל-פי היהדות הוא מוקצה מחמת מיאוס ורגל טהור לא תדרוך בו, לגבי הרבסט, בתום תהליך נפשי ארוך של הזדקקות ומאיסה בחיי היומיום שלו, בית-המצורעים הוא מעין מקדש-מעט. כללים של אהבה רוחנית אפלטונית וייסורי גוף ונפש באים להחליף תורת כוהנים קרה ודוגמטית על אכילת בשר, לידה ונגעי גוף. אבל רק מי שמכיר תורה זו מבפנים, כעגנון, יכול לרמוז באמצעותה על תורה חלופית, הומאניסטית, שירית.

השורות האחרונות של פרק אחרון של הרומן האחרון של עגנון הן:

בפתאום נטל ידה של שירה בידו ואחז אותה. ביקשה שירה להוציא את ידה מידו. אבל הוא אחז את ידה בדביקות עד שלפפה הזיעה את ידה ואת ידו. עם שהוא אחז את ידה הרכין פיו על פיה ונשקה. עת רבה נשארו שפתיה תלויות מעצמן בשפתיו. בפתאום שמטה פיה וניגבה בידה את שפתיו. אחר כך ניגבה את שפתיה. עם שהיא עשתה כך חיבק אותה באהבה וקרא, שירה שירה.

בתיאור פלאסטי, נטורליסטי, שהפרשות הגוף, הזיעה והרוק מקנות למגע הגופני בין בני-הזוג מבע ארצי דוחה-כלשהו, ולכן אותנטי עד-כלות, מסתיים רומן-האהבה האחרון של עגנון. שני הגיבורים דבקים זה בזה והופכים בשר אחד לא במובן המקראי המטאפורי אלא במובן של הידבקות במחלה אחת בדרך הפרשות העור, הבשר והפה. כאן מגיעה למימושה הרוחני וגם הממשי (בבחינת פשוטו-כמשמעו) השורה שפרצה אל תוך עינו של הרבסט בפתחת הרומן, ליוותה אותו לאורך כל הרומן המיוסר שלו עם שירה, וב"פרק אחרון" הוא מעיד שאינה זזה מפיו: "בשר כבשורך לא במהרה ישכח". בשרה המצורע של שירה דבק בבשרו עד עולם והשכחתו אינה אפשרית עוד. רק לאחר הידבקות סופנית זו, תוצאה של החלטה חופשית נחושה, יכול הרבסט לחבק את שירה בהקלה גדולה ובאהבה רבה ולקרוא: "שירה, שירה".

קריאתו זו כפולת פנים היא: ניתן לקוראה במלעיל וניתן לקוראה במלרע. במלעיל, היא מתכוונת לשירה הגשמית, אשה בשר ודם, שהרבסט מחבקה באהבה רבה ומבטא בהתרגשות את שמה. הלא הוא מצאה לאחר ימים רבים של חיפושים נואשים. אך בו-זמנית מתכוונת קריאת האהבה "שירה שירה" של הרבסט למדרגה הרוחנית-השירית שאליה טיפס ועלה: לאחר לבטים וייסורי אשמה, לאחר שנים של הדחקה והכחשה, דבק לבסוף מנפרד הרבסט בשירה בנחישות גורלית ובהכרה ברורה. שירה עצמה, כאשה חיה ונושמת, נהפכה זה כבר לאידיאה, למושג, שהרי עוד קודם שנודע שבשרה לא נחשב עוד, נעלמה כליל מהעין ונהפכה לישות נערגת שאין לה נוכחות גופנית בחייו של אוהבה ועל בימת הסיפור. לכן בדרכו האישית אליה, רווית המכאובים והמרורים, כשהוא מוותר על חייו הבורגניים הנוחים בחיק משפחה ועבודה — כלומר בדרכו אל מהותה, אל מה שהוא תולה בה ואל מה שהיא אמורה לייצג — היא נהפכה זה כבר בשבילו, וגם לקוראים המלווים אותו בהשתאות ובאמפתיה, לרעיון; לשירה במלרע.

בשר ושירה בשירה של עגנון

או

וכבו

נקנו

בעין

יורד

אולי

של

יום

היו

אבל

כבר

הפך

אין

אבל

שפך

אישו

שיב

כר

לזמ

נדמ

עם

הם

למה

באד

ימי

מה

שם

מין

בתו